

УДК 94(477.8)“1923/1924”

Тетяна ПАНФІЛОВА

ІНІЦІАТОРИ І ТВОРЦІ ПРОГРАМИ “РЕАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ” ТА ЇЇ ОПОНЕНТИ (1923–1924)

Проаналізовано внутрішньо та зовнішньополітичні обставини, а також вплив подій в радянській Україні, зокрема політики українізації на програму “реальної політики”. З’ясовано причини її невдач та наслідки для подальшої консолідації національно-патріотичних сил у Західній Україні.

Ключові слова: Східна Галичина, анексія, українізація, реальна політика.

Уже на зламі XIX–XX ст. політичні партії й організації Східної Галичини чітко окреслили програму своєї діяльності: захистити соціально-економічні та національно-політичні права українців в Австро-Угорській імперії та консолідувати український народ і його інтелектуальні структури для боротьби за відновлення державної незалежності й соборності України.

У подальшому, залежно від внутрішньополітичної та міжнародної ситуації, програма дій політичних партій удосконалювалася та конкретизувалася. Йдеться про періоди: Першої світової війни та української національно-демократичної революції у Російській та Австро-Угорській імперіях, проголошення Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки, боротьби проти намагань Польщі окупувати Східну Галичину, тобто анексувати її в 1918–1923 рр.

Після ухвали Ради Послів країн Антанти 14 березня 1923 р. про передачу Східної Галичини до складу польської держави національно-патріотичні сили краю, аналізуючи причини поразки національно-визвольних змагань, намагалися осмислити реальну ситуацію та визначити подальшу програму дій. Зрозуміло, що різні політичні партії та угруповання по-своєму оцінювали як причини поразки, так і шляхи та засоби виходу із цієї ситуації, а отже, пропонували своє бачення розв’язання українського питання в Галичині та на всіх поневолених іноземними державами землях України.

Позиція уряду ЗУНР щодо ухвали Ради послів та ситуації, яка склалася після цього, була викладена у зверненні Євгена Петрушевича “До українського народу Галицької землі!”. Президент Української Національної Ради охарактеризував ухвалу Ради послів як віроломний акт, яким країни Антанти знехтували право українців Галицької землі на національне самовизначення та кинули його в ярмо іноземного поневолювача і цим проігнорували власні постанови щодо демократичних засад розв’язання питань. Ствердивши, що український народ одностайно заперечив це рішення Ради послів як неправомочне і, отже, засвідчив рішуче прагнення продовжувати боротьбу за національну незалежність, Євген Петрушевич запевнив своїх

співвітчизників, що й Українська Національна Рада та екзильний уряд й надалі відстоюватимуть на міжнародній арені право українського народу на державну незалежність і соборність.

Українські політичні партії теж одностайно засудили і відкинули ухвалу Ради послів як міжнародно-правовий акт, ухвалений всупереч волі населення Східної Галичини та міжнародних договорів щодо вирішення східно-галицької проблеми на демократичних засадах¹. Водночас було рішуче відкинуто спроби деяких політичних партій звинуватити керівництво ЗУНР у відповідальності за поразку визвольних змагань, а отже й трудовиків, як урядову партію, яка мала значний вплив на формування його внутрішньої і зовнішньої політики. Основна увага була зосереджена, з одного боку, на тому, щоб запобігти безоглядній драматизації ситуації, а отже й втрати українською громадськістю перспективи, а з другого – опрацювати політичну програму подальших дій, враховуючи всю сукупність нових внутрішньо та зовнішньополітичних обставин. “Наші втрати, – йшлося у редакційній статті газети «Діло», – є непомірно великі. Першою з них являється втрата нашої державності, гекатомби жертв в людях, знищення країни, наслідки боротьби: пошести, голод, депопуляція. Нашим зиском є кристалізація єдиної великої української нації зі всіми не заспокоєними змаганнями, а це є запорукою невмирущості української нації і реституції її життєво-роздвоєних рамок: власної державности”².

Ініціатором консолідації національно-патріотичних сил й творцем нової програми дій стала УНТП. Основні засади документа були ґрунтовно окреслені у редакційних статтях “Громадського Вістника” та “Діла”, опублікованих наприкінці березня та у квітні 1923 р., тобто незабаром після ухвали Ради послів. “Без сумніву, – йшлося у редакційній статті «Не пора!» газети «Громадський Вістник», – нинішня хвиля незвичайно важка і надзвичайно важна. Не розуміти її ваги, було би непростимою помилкою. З нашого боку, недооцінювати наслідки антантівської постанови було би очевидною легкодушністю. Одначе ще більшою легкодушністю було би попадати в зневіру, товкти головою о стіну, шукати нових богів, нових «суверенів» для нашого народу”³.

Досить мотивований, але поміркований оптимізм стосовно перспектив успішного розв’язання українського питання базувався на кількох обставинах міжнародного та внутрішньополітичного характеру. По-перше, трудовики, спираючись на історичний досвід Європи, стверджували, що “ні одна постанова світових можновладців не була змістово респектована і вповні здійснена. Версальський трактат, основа повоєнного ладу в Європі... безнастанно хитається в своїх основах, а що ж говорити про інші «договори»”⁴. Отже, УНТП передбачала неминучий крах Версальської системи договорів, які не тільки не полагоджували, а навпаки, загострювали міждержавні суперечності, зокрема щодо кордонів та становища національних меншин. “Таким чином, – йшлося у статті «У нивці східних вулканів», – стабілізація відносин і на Сході Європи, і взагалі в Європі пересувається в будуччину. Карта Європи ще не раз буде оратися кордонами і цей момент мусимо

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 9–10; Спр. 112. – Арк. 1.

² Діло. – 1923. – 17 травня.

³ Там само. – 23 березня.

⁴ Громадський Вістник. – 1923. – 21 березня.

мати на увазі у наших змаганнях. І на зустріч сього моменту мусимо приготувляти наші сили по сей і по той бік ризької палючої смуги”⁵.

По-друге, міжнародне визнання кордонів Польщі шляхом анексії українських земель УНТП розцінювала як хвилеву перемогу, яка таїла в собі загрозу її державної незалежності. “Коли зважимо, – читаємо в редакційній статті «Мінорні настрої», – що Польща – мимо всемогучої піддержки Франції – все таки не позбулася й не позбудеться смертельної німецько-російської небезпеки, то будемо мати картину, котра – зовсім природно – не може настроїти на радісну нуту наших противників”⁶. Цю тезу трудовики підтверджували також тим, що, анексувавши Східну Галичину, Польща на національному ґрунті різко загострила внутрішньополітичну ситуацію. “Gazeta Lwowska” визнавала, що “на українських землях дотеперішній стан є ненормальний і становить загрозу подальших заогнень, труднощів, а навіть компрометації”. Про це писав і колишній прем’єр Польщі Морачевський: “На-сильна інкорпорація 3,5 мільйона українців до Польщі в хвилі, коли їх національне усвідомлення під впливом війни поступило величезними кроками наперед, мусить викликати протилежність того всього, що вважаємо згідним співжиттям народів”⁷.

По-третє, УНТП не без підстав вважала, що хоч ухвала Ради послів була для українців великим ударом, вона водночас “розвалила між нами і північно-західними українськими землями мур «формальностей», поставила нас під одну міру, у великому нещастю з’єднала сім мільйонів на спільну долю і недолю, на життя і смерть. Але чи може бути в світі сила, яка могла б знівечити семиміліонову армію”⁸.

Виходячи з цих обставин, УНТП стверджувала, що в українців “нема і не може бути місця на упадок духа, на зневіру”⁹. Далі “Громадський Вістник” закликав: “Не пора на зневіру, не пора опускати руки, не пора шукати мнених винуватців, вносити роздор у рідну хату, розпилюватися на дрібні порошинки або костеніти в смутку й безділлію. А пора виявити, що нема рішення, яке занехало б нашу долю, яке б зв’язало наші руки, яке здавило б і унеможливило б природний розвиток молодого, свіжого, повного життєвих соків і нутруючої в народнім ядрі енергії народу. Досі ми боролися на кривавих полях за наше визволення, опісля ми здалися на дипломатію, а тепер – працею на народній ниві”¹⁰.

У зв’язку з цим, трудовики закликали політичні партії Східної Галичини та Волині зробити все можливе, щоб на випадок чергових міжнародних конфліктів за переділ сфер впливу в Європі, українці були здатними стати впливовим чинником у вирішенні власної долі. На їх думку, для досягнення цієї мети необхідно було найперше “на всіх просторах українських земель найти спільну платформу і на цій платформі скоординувати свої цілі”¹¹. На підставі трагічного досвіду втрати державної незалежності, внаслідок підступної політики держав Антанти, УНТП стверджувала, що “ніхто інший, тільки ми самі скриваємо в своїм нутрі всі можливості,

⁵ Громадський Вістник. – 1923. – 27 березня.

⁶ Там само. – 25 березня.

⁷ Там само. – 25 березня.

⁸ Там само. – 23 березня.

⁹ Там само. – 24 березня.

¹⁰ Там само. – 23 березня.

¹¹ Там само. – 27 березня.

котрі приведуть нас до повного і всестороннього відродження”¹², що “шукання виручки ззовні, глипання в сторону когось, що прийде і визволить, є шкідливим самообманом, присиплюванням себе, звільнюванням себе від напруги енергії”¹³.

УНТП висловлювала впевненість, що український народ, набувши великого досвіду боротьби за державну незалежність і соборність, неминуче реалізує своє право на національну свободу. Головною передумовою цього вона вважала згуртування національно-патріотичних сил на всіх поневолених іноземними державами землях України, насамперед, у Східній Галичині та Волині. “В першу чергу мусимо перевести уніфікацію західноукраїнських земель, створити єдиний національний фронт і розпочати крок за кроком відбудову нашого життя”¹⁴. Враховуючи тодішню міжнародну і внутрішньополітичну ситуацію, трудовики орієнтували широкий загал на тривалу боротьбу за національну незалежність, на потребу опрацювання конкретної програми спільних дій різних політичних партій і організацій Східної Галичини та Волині за “національне шкільне виховання під проводом матері українських товариств Львівської «Просвіти» ... спільної врешті організації економічно-кооперативної під одноцільною орудою Краєвого Союзу Ревізійного у Львові...”, яке буде “тим цементом, що злучить нас в одну нерозривну могучу цілість, буде цим ліком, що загоїть рани цій великій частині українського народу, на землях якого бувають тепер білі польські орли”¹⁵.

Іншими словами, йшлося про докладне опрацювання програми захисту економічних, соціальних та національно-політичних прав українців у Польщі з метою підготовки патріотичних сил для реалізації у перспективі основного завдання – відновлення державної незалежності і соборності України. Це і була програма реальної політики, її головні засади жваво обговорювалися на засіданнях Української Національної Ради, на яких центральною проблемою була справа автономії. 21 березня члени Української Національної Ради виступили за те, щоб, не визнаючи анексії Східної Галичини Польщею, творити “державу в державі” (Володимир Будзиновський), і тому на випадок “накинення автономії... взяти участь у виборах та подати руку представникам усіх прочих українських земель, які увійшли до складу польської держави для спільної боротьби” і, отже, “вихіснувати евентуальну автономію до самого дна” (Теодор Окуневський), бо “не сміємо ніколи резигнувати з того, що дається взяти” (Степан Юрик)¹⁶. 14 квітня на засіданні Народного комітету чільні діячі партії були за те, щоб, дотримуючись “платформи соборности” (Малецький), “домогатися територіальної автономії... витягнути те, що нас об’єднує” (Юліан Павликовський) та “вже тепер утворити комісію для вироблення територіальної автономії, плани діяльності і так далі” (Федь Федорців). Підкреслимо, що майже всі учасники засідання виступили за розпуск екзильного уряду¹⁷. Про це йшлося і на засіданнях Народного комітету 19 та 23 квітня, на яких прозвучала ще одна нова думка – “Якщо дістати би автономію, так могли би числити на власні сили” (Олександр Стефанович). Підсумовуючи багаторазове обговорення Народним

¹² Громадський Вістник. – 1923. – 23 березня.

¹³ Там само. – 27 березня.

¹⁴ Там само. – 23 березня.

¹⁵ Там само. – 24 березня.

¹⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 2–8.

¹⁷ Там само. – Спр. 111. – Арк. 18–22.

комітетом програми дій після ухвали Ради послів, Володимир Охримович заявив, що “у короткім часі будемо переводити ревізію тактики”¹⁸. У 1923 р. на травнево-му з’їзді партії було ухвалено “перейти на позиції реальної політики та висунути гасло територіальної автономії для всіх земель України, котрі увійшли до складу Польщі, для спільних дій, котрі будуть включені у загальну платформу домагань західноукраїнських земель”¹⁹. Зазначимо, що першою проблемою, яку трудовики запропонували обговорити для створення спільної платформи, було питання автономії для Східної Галичини та Волині.

З приводу доцільності висунення гасла територіальної автономії, УНТП послугоувалася найрізноманітнішими аргументами внутрішнього і міжнародного характеру. По-перше, вона стверджувала, що право на автономію українцям належить на основі Версальських договорів, Статуту Союзу Народів про національні меншини і на підставі паперової польської конституції. “Не домагатися цих обкреслених прав, не старатися поширити їх, – йшлося в редакційній статті газети «Діло», – значило би зрезигнувати з усіх можливостей легальної боротьби – і аргіогі зводити все життя нації в підпілля. Це – на нашу думку, було би непростимою легкочудністю, шкідливою з тактичних і педагогічних оглядів”²⁰.

По-друге, відповідаючи на закиди опонентів, чому замість територіальної автономії не повернутися до відбудови Галицько-Волинської держави, трудовики відповідали, що висунення подібних гасел є “зайвим і шкідливим творенням двох ідеологій української державності. Ідеологія української державності мусить бути одна для всіх земель, і цій ідеології муситься підпорядковувати справи переходового моменту”²¹.

Конкретизуючи цю тезу, газета “Діло” у редакційній статті “Спільна платформа” писала, що йдеться про домагання, які б забезпечили “об’єднання всіх українських земель (що опинилися під владою Польщі – *Т. П.*) в одно правно-державне ціле, на чолі якого стояв би сойм з законодавчими функціями; з компетенції центральної варшавської влади повинні бути вилучені всі ті справи, які торкаються української нації й території, яку замешкують Українці й передані до остаточного розв’язання соймови західних українських земель...”, що “ця компетенція мусить бути якнайширша, що завданням нашим було би обмежити компетенцію центральної варшавської влади до якнайменшої кількості справ”.

По-третє, визнаючи, що вимоги територіальної автономії всіх українських земель, які опинилися в межах Польщі, “стрітяться з загальним спротивом власть імущих”, що “ми не оманюємо себе надією мирної розв’язки українсько-польського спору в недалекій будуччині... Все ж тактичні і педагогічні огляди кажуть нам кинути клич територіальної автономії”²².

По-четверте, широка програма конкретних вимог національно-політичного, економічного і культурно-освітнього характеру, насамперед територіальної автономії, дозволяла національно-патріотичним силам максимально використати

¹⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 23–27, 33–35.

¹⁹ Діло. – 1923. – 26 квітня; *Зайцев О.* Українська народна трудова партія (1919–1925). – Україна модерна (Київ; Львів). – 2002. – Ч. 7. – С. 80–83.

²⁰ Діло. – 1923. – 20 травня.

²¹ Там само.

²² Там само.

легальні засоби для організації і збудження “активності мас на ґрунті боротьби за здобуття при цій владі максимума національних прав”. В інших обставинах, на думку трудовиків, “свідомо перерізується можливість широкої акції серед мас, свідомо стається на ґрунт відмови від використання тих хоч би і невеликих легальних можливостей, які існують. Замість боротьби за їх розширення, яка сама по собі має велике усвідомлююче й революціонізує значення, пропонується усунення з кону боротьби, перехід у підземелля, обмеження роботи невеличкими гуртками змовницького типу. В результаті такого ведення національної роботи ми поставили би хреста на справі втягнення мас у вир політичної боротьби, зменшили би її розмах, не використали би тих можливостей, які маємо”²³.

По-п’яте, керівництво УНТП переконувало своїх опонентів, зокрема й у власній партії, що максимальне використання легальних методів “найменше не може нічим пошкодити”. Навпаки, навіть у разі невдачі, досвід легальної боротьби може мати хоч би ту мінімальну користь, що “організовано пересуне наші змагання в іншу площину на всіх українських землях, які опинилися під Польщею. Бо ж зовсім природна річ: чим менші будуть успіхи боротьби в цій площині, тим сильніше центр тяжести змагань нації буде пересуватися в другу площину”²⁴.

Відкидаючи безглузді і демагогічні звинувачення “Громадського голосу”, ніби такою політикою трудовики “мостять шлях на Варшаву”, готують проект угоди, зневірившись в “утопічній боротьбі”, “Діло” в редакційній статті “Бадьорі «Дон-Кіхоти»” заявляло: “Висовування гасла автономії означає не що інше, як ствердження факту необхідності єдиного фронту для всіх українських земель під Польщею й поставлення перед цим єдиним фронтом по цей бік рижської лінії як одного з завдань боротьби – використання всіх легальних можливостей й боротьби за їх поширення. Це гасло революційним фразеологам видається занадто компромісним, замало революційним. Але таке їхнє відношення лише доводить, що ці панове є тільки людьми фрази, яким імпонує сама фраза, а не чин. Використання, як одного з засобів боротьби, легальних можливостей є виключене без втягнення в політичну акцію широких народних мас, без піднесення степені їхньої організованості і активності. В своїх наслідках, отже ця тактика дає такі результати, про які революційним фразеологам й не снилося”²⁵.

Трудовики відверто заявляли, що не мають жодних ілюзій щодо реалізації цих вимог, особливо після приходу до влади ендеків, політика яких була спрямована проти національних меншин, за будівництво однонаціональної польської держави²⁶. Проте вірили, що їх висунення дасть можливість широкому загалу чіткіше зорієнтуватися у поточних питаннях конкретної політичної ситуації. 13 квітня на засіданні Народного комітету Володимир Охримович підкреслював, що одна справа тактика, а цілком інша – програма партії. “Ми вважаємо тактику не як засіб до ціли, тільки як спосіб психологічної сугестії...” Тому він виступав за поєднання легальних і нелегальних методів боротьби. “До Риму ведуть різні дороги... Засоби легальної боротьби можуть бути різними: парламентарні і позапарламентарні методи. Не є я в

²³ Діло. – 1923. – 20 травня.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – 12 травня.

²⁶ Там само. – 1 травня.

принципі ворогом нелегальної боротьби. Все ж, головне явна боротьба²⁷. У зв'язку з цим, трудовики розглядали свою програму як тактичний засіб мобілізації українців у “теперішній переходовій ситуації”, тобто як етап для досягнення кінцевої мети – здобуття державної незалежності і соборності України. “Для нас, – заявляло «Діло» в редакційній статті «Гасло автономії і наша сучасна ситуація», – важним є не сама реалізація цього гасла, а ті вартости, які ми здобуваємо в процесі боротьби за його реалізацію – вартости, які полягають в поступаючому освідженні і підготовці мас. Бо ці вартости мають неминуче значення, складаючи ту силу, яка творить право²⁸. Крім того, цією платформою вони хотіли задемонструвати “лінію принципіальної політики”, яка передбачала відкинення “дрібних компромісів і крамарства, шлях угодництва й продажу національних інтересів за миску сочевиці”.

У програмних документах вони стверджували, що боротьба за широку територіальну автономію Західної України “як сурогат нашої державності”, є важливим фактором створення спільної платформи за національні права українців. Було заявлено, що “в теперішніх умовах ми не доб'ємося автономії”, але все ж українці мусять “ступенево змагати до тієї автономії чи то через удержавлення українського університету, припинення польонізації й розпочаття парцеляції між місцевим населенням, чи то через громадську самоуправу, поширення мовних прав і т.п. Іншими словами ми мусимо вийти з дотеперішньої пасивности, а вступити на шлях легальної боротьби, а тим самим позитивної праці і реальної політики”.

З метою створення спільного національного фронту, поряд зі справою автономії, УНТП запропонувала для обговорення своє бачення вирішення інших соціально-економічних та культурно-освітніх проблем, насамперед аграрної та шкільної. Відзначимо, що уже на цьому етапі програмні засади реальної політики трудовиків сприймалися неоднозначно у власному середовищі, не говорячи про інші партії, зокрема радикального характеру (детальніше про це згодом). Незважаючи на цю обставину, УНТП таки запропонувала свою програму черговому з'їзду партії, який відбувся 21 травня у Львові. Газета “Діло” вбачала мету зібрання в тому, щоб у вельми важкій хвилі “найбільшого пониження національної гідности... переглянути ряди народних робітників і борців, зробити білянс за минулий час і намітити шляхи дальшої організаційної праці на всіх ділянках життя, піднести підрахунок наших втрат і зисків та поставити на чоло великої народної армії обдарованих загальним довір'ям керманічів” і, отже, “не змиршавіме в ганебно наложених нам кайданах, але в найбільшому пониженню об'єднаймося до спільної плянкової праці для найвищого Добра нації²⁹”.

У центрі уваги учасників з'їзду – понад 600 делегатів з різних місцевостей Східної Галичини – була доповідь В. Охримовича “Сучасне положення і наша тактика”. Головну її суть можна окреслити кількома концептуальними положеннями. Зауважено, що визвольними змаганнями український народ перервав тривалий бездержавний період своєї історії, задекларував державність над Дніпром і Дністром і, “соборність і суверенність перестали бути романтичними мріями, які існували лише в уяві. Співпраця двох частин народу скріпила національну свідомість і

²⁷ ЦДДАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 23–24.

²⁸ Діло. – 1923. – 20 червня.

²⁹ Там само. – 21 травня.

скристалізувала ідеали нації”. На хвилях цих здобутків в українстві запанував “безмежний оптимізм”, що “республіка вдержиться”, тому була послаблена активність, що негативно позначилося на державній незалежності і соборності України. Проте, коли українська проблема була перенесена на міжнародний форум, “нашою характеристичною рисою був рахунок на чужу поміч і беззастережна віра у цю поміч. Ми очікували її з різних сторін. Рахуватися з чужою поміччю і шукати її треба, але не покладатися на неї цілком, з повною вірою і беззастережно”.

Враховуючи сукупність здобутків та втрат українського народу в період визвольних змагань, В. Охримович виступав за вмале поєднання різних методів боротьби для досягнення кінцевої мети – відновлення державної незалежності і соборності України. “Єдність, – заявляв політик, – мусить бути в сильній національній ідеології, спільності мети. Але єдності у методах боротьби не може бути, так само, як у способах ведення війни на фронті, де є багато найрізномірніших засобів... Треба йти різними шляхами до спільної мети... треба зірвати з поглядом одної тактики для різних груп і партій”.

У цьому контексті трудовики і визначали як цілі, так і засоби боротьби українців Східної Галичини та Волині, виходячи з тодішніх конкретних історичних обставин. Тому, на думку В. Охримовича, “треба глядіти, щоби не випускати з рук того, що ми можемо взяти. Тому не простиґати руку занадто далеко, відмовляючись згори всього ближшого й доступнішого. Тепер, найшовшись під Польщею вкупі з землями Волині, Холмщини, Підляшшя й Полісся, треба йти до повного з’єднання з отими землями”. Дієвим засобом єдності цих земель трудовики вважали домагання “повної територіальної одноцілої автономії для всіх тих українських земель під Польщею...” В. Охримович ще раз підкреслив, що “ми цього швидко не осягнемо, може взагалі не осягнемо, але це гасло буде гаслом найдалшого етапу до повного з’єднання з цілістю українських земель у власній державі, а одночасно все ж таки ближчою, можливішою для осягнення цілею”. Критику цієї тези, ніби трудовики, відстоюючи гасло автономії, “відмовляються від національно-державницької ідеології”, й загалом йдуть на угоду з окупаційною владою, він назвав демагогією та спробою пересварити й роз’єднати національно-патріотичні сили³⁰.

У резолюції з’їзду було сказано, що трудовики не визнають правомочність Ризького мирного договору 18 березня 1921 р. та ухвали Ради Послів 14 березня 1923 р. й заявляють, що її “остаточною метою є самостійна, соборна, незалежна, демократична українська держава на всім просторі українських земель”. Для об’єднання українських земель, які опинилися під владою Польщі – Східної Галичини, Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя в єдину правно-політичну територію, з’їзд висловився за здобуття для них “повної одноцілої територіальної автономії з окремою автономною управою і окремим законодавчим соймом”.

У контексті реалізації цієї програми було визначено ставлення до Польщі як держави, до її уряду та польської громадськості, зокрема польських політичних партій. Трудовики й надалі вважали її “нашим природним, відвічним ворогом”, що, на їх думку, “не повинно чинно причинюватися до того, аби Польщу втягати в такі комбінації, які могли би її значно ослабити, а тим самим нас зміцнити”.

³⁰ Діло. – 1923. – 24 травня.

До польського уряду “мусимо ставитися згідно з парламентарним принципом, залежно від його ставлення до нас”. Конкретизуючи цю тезу, трудовики зазначали, що тодішня ситуація вимагала деякого переходового періоду, впродовж якого “ми повинні здержатися від всяких безпосередніх відносин з польським урядом”. На їх думку, переговори могли б розпочатися тільки “з хвилиною знесення безправних виборів (до сейму і сенату 1922 р. – *Т. П.*) і переведення нових, [коли] будемо мати народних представників з новим мандатом. Вони будуть управлені говорити в імені нашого народу”. Але вже до чергових сеймових виборів трудовики виступали за визнання волинської парламентарної репрезентації “нашим тимчасовим заступництвом... і через неї ми повинні активно намагатися зміцнити нинішнє положення, вносячи, як вже згадано, проєкт територіальної автономії українських земель...” та за інші соціально-економічні і культурно-освітні домагання.

Що ж до польської громадськості, то, на переконання трудовиків, “воно повинно бути здержливе, недражливе, спокійне, анальогічне, як поступають галицькі жиди в своїй пресі. Не бачимо польських партій політичних, з котрими була б можлива яка-небудь кооперація. Та з хвилиною, коли це буде можливе, ми повинні активно вмішатися в польську політику, щоби розбити одноцілий польський фронт, звернений проти нас”³¹.

Отже, програма реальної політики УНТП була розрахована на поетапне розв’язання українського питання в Польщі, в контексті відновлення державності і соборності України, упродовж тривалої боротьби сконсолідованого українства навколо здійснення його стратегічної мети.

Відзначимо, що формування та виконання програми реальної політики відбувалось у складних внутрішньополітичних та міжнародно-правових обставинах. Йдеться насамперед про те, що після анексії Східної Галичини у Польщі до влади прийшли ендеки, які дотримувалися концепції побудови однонаціональної польської держави шляхом асиміляції українського населення, незаперечним свідченням чого стали т. зв. кресові закони про школу, освіту та культуру, а також органів місцевого самоврядування. Важливою у цьому контексті була аграрна реформа, суть якої полягала в тому, щоб не дати жодного клаптика польської землі магнатів у чужі, тобто українські руки. Це прирікало безземельне і малоземельне українське селянство на злидні, соціальну й національну неволю, й отже, підривало віру широкого загалу українців, їх культурно-політичних організацій у можливості конструктивної співпраці з державними структурами в процесі реалізації програми реальної політики.

Формування, а головне – виконання програми реальної політики значною мірою залежало від соціально-економічної та національно-політичної ситуації у Наддніпрянській Україні. Події в Радянській Україні, політика “українізації” мали зростаючий вплив на настрої широкого загалу, і на політичні партії Західної України.

Українізація та гучна інформація про будівництво хоч і радянської, але все ж таки української держави, сприяли посиленню орієнтації різних прошарків населення Західної України, насамперед, селян та інтелігенції на Схід. Тому, з одного боку, виникало бажання виїхати до Наддніпрянської України і взяти активну участь у розбудові там господарства, культури та освіти, а з другого, – посилювалася

³¹ ЦДАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 135. – Арк. 16–18.

впевненість, що саме з допомогою Совітів вдасться якнайшвидше воз’єднати українські землі в єдиній державі. Подібні настрої були переважно щирими і ґрунтувалися на деяких фактах. Адже тоді не всі були спроможні критично бачити реальну ситуацію в Радянській Україні та спрогнозувати подальший хід подій.

Навіть досвідчений громадсько-політичний діяч Юліан Бачинський, автор концептуальної праці “Україна ingredienta” вважав, що, “як і ціла російська революція, большевизм переходить базу етапної зміни”, що “нова економічна політика большевиків дає можливість виростати на Україні новому капіталізмові, але вже дійсно українському («вже виростаючому саме з низин народу») і його культурі...”. Він рішуче відкидав твердження про прагнення “російського большевизму, зглядно російської комуністичної партії на шляху до заведення комуністичного всесвітнього ладу”, а тим більше, що “має бути московський національний імперіалізм”, зокрема щодо України, яка “приступила до господарської відбудови поруч російської, білоруської і т. д. республік”³².

Важко було навіть уявити, що національне відродження у Наддніпрянській Україні завершиться майже повним знищенням інтелектуального потенціалу та геноцидом українського селянства. Радянська карально-репресивна машина замордувала ледве не всіх галичан, які виїхали в Україну, в тому числі чимало визначних діячів ЗУНР та УГА, а також різних політичних українських партій, зокрема і Комуністичної партії Західної України³³. Але все це було згодом, а 1923 р. захоплення широкого загалу Сходом наростало. Слід віддати належне принциповості керівництва УНТП, яке, незважаючи на вище окреслені обставини, продовжувало захищати свою програму дій, схвалену травневим з’їздом. Для обґрунтування її доцільності вона задіяла свій досить потужний інтелектуальний потенціал. Трудовики шукали і знаходили найпереконливіші, з їх точки зору, аргументи, щоб похитнути позицію критиків та захистити свою лінію поведінки. Як і до з’їзду, головними об’єктом критики опонентів була спроба автономії та ставлення до подій у Радянській Україні, реалізація в цьому контексті програми реальної політики та ролі у відновленні державної незалежності й соборності українських земель Радянської України.

Опоненти з ліворадикальних партій, а також українські емігрантські кола, зокрема з УНРівського табору, звинувачували керівництво трудової партії в тому, ніби воно покладає основну надію щодо реалізації “панукраїнського ідеалу” на Махна та різних головних і другорядних отаманів, а не на “реальну Україну, тепер існуючу”. Відповідаючи на ці закиди, опубліковані в “Українському прапорі”, що видавався у Відні, “Діло” у редакційній статті “В антракті. Харків чи Київ” відзначала, що саме ці емігрантські кола уже давно марили подібними абстракціями і не мають права так заявляти. “Власне ніхто інший, тільки вони, – йшлося далі у статті, – кооперували в своїм часі «з абстрактною вимріяною Україною, олицетворенною Махном і різними головними і другорядними отаманами»; вони й сьогодні, мабуть, мають на думці ту «Україну», яка може зродитися в уяві відірваного від реального ґрунту емігранта «Україну», репрезентовану большевицькими ватажками. Ми не кооперували ані з «головними, ані з другорядними отаманами», не хочемо й з головними чи другорядними

³² ЦДІАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Стр. 98. – Арк. 18–24.

³³ Рубльов О. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції / О. Рубльов, Ю. Черченко. – Київ, 1994; Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ / Ю. Сливка. – Львів, 1989.

большевицькими ватажками. Україною не є ані Петровський, ані Раковський, ані Фрунзе, ані Затонський, але Україною є ті маси українського народу, про котрі з таким острахом говорив Лев Троцький на VII Всеукраїнському з'їзді Комуністичної партії («більшовиків» України) – і тому ми перестерігали перед надіями на совітський схід, «бо вони ослаблювали би нашу енергію в нашій боротьбі з польським походом на українські землі», бо се був би рахунок понад головами українських народніх мас по тамтой бік ризької лінії, а «ставка на теперішніх володарів Великої України була би ставкою на другого ворога українства»³⁴.

Далі в редакційній статті підкреслювалося, що деякі еміграційні кола та їх послідовники в краю звикли трактувати поважні події, як малозначний епізод. «З такою релігійною вірою, якщо мати на увазі їх добру волю і огляд на загальне добро, вони трактують також останнє рішення Ради амбасадорів, як «епізод», що скоро минеться. Признаємося до гріха. Ми не настроєні до такої віри і тому чужою є нам ставка на другого ворога українства. Без сумніву, під кутом погляду *sub specie aeternitatis* на десятки літ є це епізод, але життя народу не стоїть на одному місці. Не стоїть на одному місці і політичне життя. Негація і пасивність, яка була нам прикметною протягом останніх чотирьох літ, була би убійчою в дальших хоч би чотирьох роках. Рахуючись із фактами, а не емігрантськими устроєннями, ми мусимо підготувати масу до нових дій з незаплямленими прапорами».

Саме тому УНТП відкидала абстрактні та ілюзорні проєкти про ідеал самостійної України і закликала своїх опонентів критичніше подивитися на реальну дійсність, щоб згуртувати і зміцнити свої сили «до того ступеня, щоб ми перестали бути пілкою в грі будучих подій, але – навпаки – самі могли творити ті події і надавати їм бажаний напрям. І тому нашим кличем мусить бути клич власних сил, а нашою вірою – не політична абстрактна релігія, але вибухова сила націоналізму, всесильний фактор, що його з острахом стверджує такий матеріаліст як Лев Троцький».

Вона стверджувала, що до «існуючої України, себто конкретизуючи думку деяких емігрантських кіл, до совітської влади на Україні ставлення є негативним. Бо не є це влада українського народу, тільки влада над українським народом. Є це здебільшого в теорії влада не українського робітника на Україні, а, в суті річі, влада червоної Москви». Підкреслюючи негативне ставлення до більшовицької влади, трудовики водночас заявляли – «ми далекі від того, щоби активно підпирати зовнішні намагання повалити її. Намагання повалити совітську владу на Україні силами ззовні не було б так вимірене проти тієї влади, як проти українського народу і проти його революційних здобутків. Це означувало б одночасно, що замість експлуатації України совітською Росією мало б наступити повне її знищення червоною армією, а далі, мала б наступити інтенсивна і плянова експлуатація та грабїж української землі тими зовнішніми силами»³⁴.

Відзначимо, що розширюючи рамки «українізації», утвердження державності України загалом, ставлення трудовиків до ситуації у Наддніпрянській Україні постійно коригувалося. Наприкінці 1924 р. у редакційній статті «Становище до Радянської України» газети «Діло» Федір Федорців відзначив, що не можна «отожнювати справу нашого відношення до комуністичної партії (КП(б)У) зі справою становища дорадянської України як певного державного твору. Бо хоч Радянською

³⁴ Діло. – 1923. – 20 травня.

Україною управляє тільки одна державна партія (КП(б)У), то все ж таки з ширшої точки погляду не слід її ототожнювати з українською радянською державністю. Зовсім природно, що наше відношення до правлячої партії, як радикальних демократів і націоналістів, є негативне, але становище до української державності, без огляду на те ким піддержуваної, є позитивне”³⁵.

Конкретизуючи позицію трудовиків стосовно ситуації у Наддніпрянській Україні, на початку 1925 р. Дмитро Левицький у статті “Ще про наше ставлення до Радянської України” визначив окремі аспекти цієї проблеми. Насамперед він зауважив, що “як демократи ми були, є і будемо противниками всякої диктатури та зокрема ніколи не примиримося з напрямом більшовицького режиму, основаного, фактично на диктаторському пануванні однієї офіційної партії. Ми твердо переконані, що однаково як книжковий комунізм, так само і форма правління радянського устрою є чужими психіці українського народу. Але реєструючи факти, ми не можемо добачувати одні, а нехтувати іншими. І тому ми стверджуємо всім давно відомий і ніким не оспорюваний факт, що на Радянській Україні росте, міцнішає і розвивається українська національна ідея і разом зі зростом цієї ідеї – чужі рамці фіктивної української державності наповнюються рідним змістом справжньої державності. І цей факт є рішачим для нас, як українських націоналістів на скристалізування нашого відношення до Радянської України. Форма влади і люди, які виконують її, це одно, а зав’язок державності, як такий, це щось цілком друге. І переплутувати наше становище до тих двох чинників може лише чужа злоба або – неграмотність”.

Ствердивши незаперечний факт, що “це наше становище до Радянської України є становищем величезної більшості галицько-українського громадянства”, Дмитро Левицький заявив: “Відкидаючи орієнтацію на Москву, відкидаємо й на Харків, який став символом столиці більшовицької влади, столиці, яка йшла й подекуди й нині йде в хвості Москви”³⁶.

Трудовики були впевнені, що український народ, консолідувавшись, без сторонніх сил звільниться і побудує демократичну Україну. Водночас вони засуджували гру в перманентні повстання, закликали до згуртування всіх політичних сил з метою організації всенародного зриву. “Ми свідомі того, – йшлося далі у статті, – що перед українською нацією простягається довгий шлях зтяжної боротьби і впертої самоорганізаційної праці під прапором народоправства. Ми свідомі й того, що справа західноукраїнських земель не може і не сміє вийти з круга всеукраїнських інтересів. Дотеперішня ставка нашої офіційної політики: «частина замість цілоти скінчилася повним неуспіхом». Тому мусимо мати на приміті постійну цілість, мусимо орієнтуватися на наш національний центр, на Київ, але не на Харків, бо від долі Києва залежатиме доля Львова, а не від Харкова, в якого інтересі є поділ українських земель”³⁷.

З’ясувавши своє бачення розв’язання українського питання загалом, та у Західній Україні зокрема, трудовики заявляли: “Наша мета ясна, і не про неї тепер говоримо. А про засоби, які ведуть до неї”³⁸.

³⁵ Діло. – 1924. – 2 грудня.

³⁶ Діло. – 1925. – 21 лютого.

³⁷ Діло. – 1923. – 20 травня.

³⁸ Діло. – 1923. – 28 квітня та 20 травня.

На жаль, позиція українських політичних партій стосовно програми, а особливо засобів та етапів розв'язання української проблеми продовжувала залишатися об'єктом гострих суперечок, що перешкоджало консолідації національно-патріотичних сил та різко послаблювало їх вплив на розв'язання болючих проблем Західної України. Навіть між Народним Комітетом УНТП та її закордонною групою уже наприкінці травня та початку червня дискусії переросли з суперечок щодо подальшої тактики і стратегії до відвертих розкольницьких дій віденської групи, які загрожували єдності партії.

Отже, закордонна група продовжувала залишатися на позиції рішучого заперечення програми реальної політики. Це засвідчувало і те, що вона опрацьовувала проект створення окремої партії з метою об'єднання своїх прибічників. Постійно нарощувалася критика реальної програми з боку ліворадикальних партій. Якщо відверте і послідовне несприйняття цієї програми трудовиків Комуністичною партією Західної України та соціал-демократами, які на той час уже повністю опинилися під впливом комуністів, були цілком закономірним виявом конфронтації двох протилежних ідеологічних напрямків, то поведінка радикальної партії, яка впродовж багатьох років співпрацювала з УНТП у розбудові і захисті ЗУНР, брала участь в УНРаді та Міжпартійній раді, виглядала, на перший погляд, дещо немотивованою. Різку, а іншим разом відверто демагогічну критику радикалами трудовиків можна пояснити не відмінністю програмних засад цих партій, а скоріше прагненням скористатися ситуацією – зростаючою орієнтацією широкого загалу на Радянську Україну (“зачаровані на Схід”) та загальним розчаруванням втратою державної незалежності, що пов'язувалося не тільки з діяльністю уряду ЗУНР, але й з УНТП – для відчутного посилення власного впливу.

Для того, щоб позбавити опонентів аргументів і надалі звинувачувати трудову партію, ніби вона резолюцією про національно-територіальну автономію зреклася “стремління українського народу до його самостійности, а навіть як визнання чужого панування”, 21 травня 1923 р. Народний Комітет визнав цю резолюцію недійсною, а замість неї прийняв постанову: “1. Трудова партія в теперішній політичний мент стоїть за об'єднанням усіх українських земель по цей бік ризької лінії, себто Східної Галичини, Лемківщини, Холмщини, Волині, Полісся і Підляшшя для спільної боротьби за найвищі правно-державні права української нації. 2. Одночасно Трудова партія рішуче протестує проти накинення цим землям так званої воеводської автономії”³⁹.

Ця ухвала припинила розкол у партії та сприяла її консолідації. Окрім того, сприяла згуртуванню всіх національно-патріотичних сил. Уже 6 липня 1924 р. керівники УНТП, Українського соціалістичного об'єднання “Селянський союз”, Української партії соціалістів-революціонерів, Української радикальної партії, Української партії національної роботи і Української християнсько-суспільної партії підписали спільну заяву з приводу національної політики уряду ендеків та ситуації на українських землях. У заяві відзначено, що український народ і надалі непохитно відстоює своє право на державну незалежність, яке він може реалізувати і мирним шляхом, за допомогою плебісциту. Уповноважені представники названих партій протестували проти спроб польського уряду трактувати українців у Польщі як

³⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 3–4.

національну меншину, адже “український народ творить на тих землях ту етнічну подавляючу більшість, якій єдино прислугує праву суверена на цій території”. Тому вони кваліфікували намагання польського уряду вирішувати українське питання як справу внутрішньодержавної політики – нехтування правами українського народу на самовизначення. Саме так було охарактеризовано і т. зв. “кресові закони” 1924 р., які позбавляли українців їх прав у галузі шкільництва, судочинства та адміністрації⁴⁰.

У подальшому ці консолідаційні процеси, в яких трудовикам належала важлива, провідна роль, посилювалися. Створена у квітні 1925 р. Консолідаційна комісія у складі Ізидора Голубовича, Аркадія Маленького, Михайла Струтинського, Володимира Охримовича, Дмитра Левицького і Михайла Стефанівського – від Народного комітету УНТП та редакції газети “Діло”, а також Дмитра Палієва, Володимира Кузьмовича і Володимира Целевича – від партії Національної роботи, підготувала “Тези української національної політики”. Ідеологічні і програмні засади – створення єдиної політичної партії на всіх українських землях у складі Польщі “з метою визволення усіх українських земель з-під панування чужинців та створення одної самостійної, соборної, демократичної й здатної для розвитку української держави”⁴¹.

Татьяна Панфилова. Инициаторы и создатели программы “реальной политики” и ее оппоненты (1923–1924)

Проанализированы внешние и внутреннеполитические обстоятельства, влияние событий в советской Украине, в частности политики украинизации на программу “реальной политики”. Выяснены причины ее неудач и последствий для дальнейшей консолидации национально-патриотических сил в Западной Украине.

Ключевые слова: Восточная Галичина, аннексия, украинизация, “реальная политика”.

Tetiana Panfilova. Initiators and authors of the Realpolitik programme and their opponents (1923–1924)

The article analyses how issues of domestic and foreign policies as well as situation in the Soviet Ukraine, in particular, Ukrainisation policy, influenced elaboration of the ‘Realpolitik’ programme in Galicia. It determines reasons of the ‘Realpolitik’ failure and its consequences for the further consolidation of patriotic forces in Western Ukraine.

Key words: Eastern Galicia, Western Ukraine, annexation, Ukrainisation, ‘Realpolitik’.

⁴⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 6.

⁴¹ Там само. – Ф. 392. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 1–8, 77.